

Vasilij Meluk:

SPREMEMBA PROGRAMA SLOVENSKEGA POLITIČNEGA TABORA V LETU 1867

V svojem referatu na zboru slovenskih zgodovinarjev v Kočevju o nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja¹ sem pokazal predvsem dvoje: prvič, da v Schmerlingovem času 1860—1865 ni bilo v Avstriji razen na Tirolskem še nobene organizirane katoliške klerikalne politične stranke, usmerjene proti vladi in februarškemu patentu, kakor se dostikrat trdi, in da je višja cerkvena hierarhija večinoma, iskreno ali neiskreno, podpirala Schmerlingovo vlado prav tako kakor maloštevilni klerikalni poslanci v državnem zboru; drugič, da se je vodstvo slovenskega narodnega gibanja, zbrano okrog Bleiweisovih Novic, držalo načela sloge, poudarjalo pa le narodnostne težaje in ni nastopalo z gesli obrambe katoliške vere in katoliških načel. Zato za ta čas ne moremo govoriti, da bi imela slovenska politična smer klerikalni pečat. Slovenski poslanci na Dunaju, ki so se borili predvsem za pravice slovenščine v uradih, na sodiščih in v šolah, so nastopali tako v taboru opozicijske desnice kakor v taboru vladne večine in so se izogibali kočljivih polemik o veri in konkordatu.

Na tem mestu² naj nadaljujem začeto razmotrivanje in odgovorim predvsem na vprašanje, kdaj je slovenska stranka sprejela obrambo vere v svoj program.

Slovenci vseh dežel, z edino delno izjemo na Goriškem, so navdušeno sprejeli Belcredijevo vlado in njeno sistiranje ustave (1865), tako oni, ki so bili prej v opoziciji do Schmerlinga, kot oni, ki so prej soglašali z načeli Schmerlingove vladne politike.³ Vendar je Belcredi Slovence dokaj razočaral: nacionalna stvar ni nič pridobila, avtonomija tudi ne, vloga birokracije je ostala ista kot prej.⁴

S cesarskim patentom z dne 2. januarja 1867 so bili ob pretoku šestletne valilne dobe deželni zbori razen tržaškega razpuščeni, razpisane

¹ Objavljeno v Jugoslovenskem istorijskem časopisu 1964, št. 1, str. 37—53 in v Zgodovinskem časopisu 18, 1964, str. 155—171.

² Referat na zborovanju jugoslovanskih zgodovinarjev v Sarajevu novembra 1965.

³ Glej razpravljanja v deželnih zborih novembra in decembra 1865.

⁴ Prim. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes, IV. Session, 1867—1869, str. 29 (Tomanov govor 3. junija 1867); Bericht über die Verhandlungen des krainischen Landtages in den Monaten November und Dezember 1866 (Obravnave 5), str. 298.

novе volitve, novi deželni zbori pa sklicani za 11. februar z nalogo, izvoliti zastopnike v izredni državni zbor kraljestev in dežel izven dežel ogrske kroue, ki naj bi se sestal 25. februarja. Proti takemu postopku je nastala takoj ostrа opozicija s strani nemškega ustavovernega tabora in vseh njegovih frakcij, ki so tak izredni državni zbor odklanjale. Postalo je jasno, da bodo nemške dežele razen Tirolske volitve v izredni državni zbor odklonile. V takem položaju je zmagalo Beustovo stališče, preklicati sistiranje, obnoviti februarsko ustavo in sklicati redni državni zbor. »Res.« je dejal Beust, »ta obrat notranje politike ne bo splošno zadovoljil in ga bo zlasti slovansko prebivalstvo monarhije sprejelo z nezadovoljstvom. Toda nikdar ne bo mogla vlada v svoji notranji politiki ustreči vsem narodnostim; v sedanjem trenutku, ko se njih tendence tako zelo razhajajo, ko je vladi nemogoče vse zadovoljiti, je njena naloga, nasloniti se na one, ki imajo največ življenjske sile, so si duhovno bliže in se v svojih medsebojnih interesih neposredno dotikajo, to je na nemški in madžarski element.«⁵ Tako je prišlo do Belcredijeve demisije in do nove cesarske odločitve, datirane s 4. marcem, ki je sklicala ustavni državni zbor.

Volitve v deželne zbornе so bile v glavnem že zaključene pred to novo spremembo vladnega sistema. Kar se tiče nemških dežel, je treba glede teh volitev poudariti, da je, razen na Tirolskem, kjer je klerikalno-konservativna stranka dominirala že vseskozi od leta 1861, liberalni oziroma ustavoverni tabor popolnoma obvladal položaj. Na volitvah je sicer nastopilo v veleposestniški kuriji plemstvo, ki se je zavzemalo za Belcredijevo smer, bodisi zaradi svoje privrženosti cesarju in zato vsaki vladi bodisi iz konservativne usmerjenosti; Belcredi je poskušal organizirati svoj tabor; pojavljale so se candidature uradnikov; duhovščina je skušala po svoje vplivati na volitve.⁶ Vendar je to rodilo uspeh le tu in tam, pa tudi do boja ni prišlo na široki fronti; klerikalni in konservativni tabor je bil v bistvu še neorganiziran, zato tudi volitve še niso bile bojne v smislu kasnejšega klerikalno-liberalnega strankarskega nasprotja.

Na Slovenskem so bile januarske volitve v deželne zbornе prve splošne volitve, na katerih je nastopila slovenska stranka res organizirano. Na Kranjskem je bil sestavljen »narodni volilni odbor za vojvodstvo Kranjsko«, na Štajerskem so sestavili »slovenski rodoljubi« podoben volilni odbor. Oba odbora sta sestavila proglaš na volivce, objavila volilni program, proglasila kandidate. Candidature so bile jasno določene: za vsak volilni okraj toliko kandidatov, kot je bilo poslanskih mest, vsak kandidat samo v enem volilnem okraju. Proglasitev kandidatov je spremljala tudi agitacija, tako v časopisju, ki ga je bilo zdaj že precej več kot leta 1861 (Slovenski gospodar v Mariboru, Slovenec v Celovcu, Domovina v Gorici itd.), kakor na terenu, kjer so bili njeni nosilci zlasti zavedni slovenski lokalni veljaki in zavedna inteligenca,

⁵ Josef Redlich: Das österreichische Staat- und Reichsproblem, II. Band, Leipzig 1926, str. 561.

⁶ Prim. Walter Rogge: Oesterreich von Vilagos bis zur Gegenwart, Zweiter Band, Leipzig-Wien 1873, str. 384—389; Redlich II, str. 602.

med katero je po svoji številnosti bila na prvem mestu duhovščina. Nekoliko šibkejša kot na Kranjskem in Štajerskem je bila organizacija slovenskega tabora na Koroškem in na Goriškem: tu sta »po predlogih rodoljubov« in po posvetu z njimi postavili kandidate uredništvu Einspielerjevega Slovence in Marušičeve Domovine. Od vseh slovenskih dežel le v Istri ni bilo s slovenske strani še nobenega organiziranega volilnega nastopa.

Uspeh volitev je presegel pričakovanja. Po pravici je zapisal Zarnik po volitvah v Novicah: »Te 3 dni smo bili bitke na političkem polju, — bitke za svoj obstanek, napredek in občo boljjo prihodnost... Zdaj še le moremo prosto dihati, zdaj še le smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo političsko giblje in da nismo samo narodopisen pojem...«⁷ Kranjski deželni zbor je dobil prvič slovensko večino. 25 od 36 izvoljenih poslancev je pripadalo slovenski stranki. Na Štajerskem so zmagali Slovenci v vseh slovenskih kmečkih volilnih okrajih in povečali število poslancev od 2 na 8. Kako velik je bil uspeh slovenske narodne stranke na Kranjskem in Štajerskem, se najbolj vidi iz tega, da so bili rezultati vseh naslednjih volitev do leta 1878 na Štajerskem in do 1883 na Kranjskem slabši, po teh letih pa enaki kakor januarja 1867 vse do volilnih reform v začetku novega stoletja (z edino izjemo 1886-89, ko so imeli Slovenci na Kranjskem 26 poslancev). Res so slovensko zmago olajšale tudi ugodne okoliščine: na vladi je bil še Beleredi, ki sicer ni ničesar napravil za Slovence, toda proti kateremu je bil nemški liberalni tabor v opoziciji; zato je uradništvo volilo svobodno in slovenski uradniki so lahko glasovali za svojo stranko. Poleg tega je bil nemški liberalni tabor v določenem razcepu: del je odklanjal volitve v izredni državni zbor in agitiral za abstinenco. Uspeh pri volitvah na Goriškem ne pomeni česa posebnega; tu je uspelo že leto 1861, z volilno reformo leta 1866 pa so Slovenci pridobili še tri mesta v veleposestvu. Od dosegljivih 10 mest so jih dobili januarja 1867 devet. Neuspeh je doživela torej slovenska stanka samo na Koroškem, kjer ni nikjer prodrla. Vsega skupaj so dobili Slovenci v januarju 1867 42 deželnih poslancev, torej skoraj še enkrat več kakor leta 1861.

Poudariti pa je treba, da imajo te volitve izrazito narodni značaj, značaj volilnega boja za pravice slovenskega jezika, slovenskega naroda. Ne povezuje se ta boj niti z verskimi motivi, z obrambo cerkve in vere, niti z nastopanjem za vlado ali na vladni strani. Volilni programi ne na Kranjskem, ne na Štajerskem, ne na Koroškem, ne na Primorskem, ne govorijo o veri, ampak samo o narodnosti.⁸ Volitev uradnikov se ne priporoča, kajti »nihče ne more služiti dvema gospodoma«, kakor pravi razglas narodnega volilnega odbora na Kranjskem. Duhovščina se omenja v razglasu le zaradi svoje narodnosti: »Poslušajte naš glas; poslušajte našo prečastito odnekdaj za narod vneto duhovščino in glas

⁷ Novice 1867, str. 43 (6. februarja).

⁸ Tekst programov glej v Novicah 16. januarja (za Kranjsko) in v Slovincu 19. januarja (za Štajersko), 22. januarja (za Koroško) in 24. januarja (za Goriško) 1867.

takih mož, od katerih gotovo veste da so rodoljubi!« Tudi v prvem navodilu glede volitev, ki je bilo objavljeno v Novicah 9. januarja,⁹ o veri ni govora: »zato nam ljubezen do domovine, do naroda, do cesarstva in naša lastna korist zapoveduje, da zdaj napnemo vse moči, da si prave može za svoje poslance izberemo«.

Klerikalna Zgodnja Danica ponatiskuje proglašene slovenskega vodstva, dostavlja pa tudi svoja, v drugem tonu pisana priporočila, kjer svetuje voliti »poštene, pravične, keršanske, najdene in domoljubne može«.¹⁰ Po volitvah ugotavlja, da so Slovenci volili Slovence in pravi: »Upajmo, da bodo možje, katerim se je narod zaupal, delali po njegovem srecu tako, da bode prav za vero, cesarja in dom.«¹¹

Nedvomno je imela duhovščina v organiziranju slovenske zmage na podeželju veliko vlogo. Nedvomno je bila duhovščina, ki so jo tudi v precejšnjem številu volili za volilne može, glavni organizator discipline v kmečki kuriji. »Naj se zgodi z našim narodom, kar si bodi; ali to vaše držanje, čestiti duhovniki, posebno vi kaplanje na deželi, na veke ostane z zlatolesketočimi črkami v našo povestnico vsekano« je napisal po volitvah v Novicah liberalni Zarnik.¹²

Soglasje med duhovniki in kmeti sicer ni bilo popolno. Razpoloženje kmeta kaže še precej sledov iz revolucionarnega leta 1848 in iz prvih volitev leta 1861, kakor se v celem, gotovo tudi pod težkimi vtisi novih davčnih bremen in gospodarskega razvoja, nasprotja iz fevdalnega časa že močno pozabljajo. V slovenjegraškem okraju je propadel uradni slovenski kandidat dekan Meško. V črnomaljskem okraju so proti duhovniku Šterbencu izvolili kmečkega poslanca. Marsikje so se kazale tudi posebne težnje duhovščine. Kozjanski dekan Kosar je umaknil svojo protikandidaturo uradnemu slovenskemu kandidatu Lenčku v brežiškem okraju šele zadnji trenutek. V Trebnjem je duhovščina z Bleiweisovim pristankom malo pred volitvami zamenjala enega od določenih kandidatov.¹³

Medtem ko so novo sklicani deželni zbori z nemško večino, torej pri nas štajerski in koroški, z velikim navdušenjem pozdravili spremembo režima in volili v ustavni, redni državni zbor, je kranjski deželni zbor s svojo novo slovensko večino sicer sklenil voliti brez pridržkov v državni zbor, vendar je obenem sprejel adresu, ki je pomenila protest proti ustavnemu državnemu zboru,¹⁴ nakar je bil deželni zbor razpuščen. Tržaški deželni zbor (mestni svet) je pred volitvami poslancev v državni zbor s popravki sprejel poročilo posebnega sedemčlanskega odbora, v katerem je bil od Slovencev Nabergoj, zahtevajoče liberalne reforme,

⁹ Str. 10.

¹⁰ Str. 14 (10. januarja 1867).

¹¹ Str. 33 (1. februarja 1867).

¹² Str. 43 (6. februarja 1867).

¹³ Podrobneje o volitvah 1867 glej Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861-1918. Ljubljana 1965, str. 209-211 in 261-262.

¹⁴ Bericht über die Verhandlungen der ersten Session der zweiten Wahlperiode des krainischen Landtages vom 18. Februar bis 4. März 1867 (Obravnave 6), seja 28. februarja.

med drugim tudi revizijo konkordata, pa tudi razširjenje avtonomije, predvsem pa spoštovanje zgodovinskih pravic Trsta, ki jih je proglasil za nedotakljive.¹⁵

Nove volitve v kranjski deželni zbor v mesecu marcu so dale znova slovensko večino, čeprav nekoliko šibkejšo. V državnem zboru na Dunaju so se slovenski poslanci — bilo jih je osem — povezovali s federalističnimi poljskimi in tirolskimi poslanci in so se še posebej povezali v ožjo politično skupino s tirolskimi klerikalci.¹⁶

Nemška liberalna buržuazija, ki je dosegla z Belcredijevim odstopom in ustavnim državnim zborom veliko zmago, je težila po povečanju moči parlamenta in zahtevala, naj sprejme državni zbor vrsto liberalnih zakonov. Nekaj je obljubljal že vladni razglas z dne 4. februarja. Simbol reakcije, absolutizma, vsega, kar je bilo treba odpraviti, pa je bil konkordat. Klic po odpravi konkordata se je leta 1867 znova dvignil z vso silo. Boj proti konkordatu je postal eden osnovnih problemov političnega življenja. Kakor je liberalni tabor mobiliziral ves svoj tisk, svoje javno mnenje, občinska in okrajna zastopstva v boj proti konkordatu — tako je mobilizirala tudi cerkev vse svoje sile v obrambo konkordata. Avstrijski škofje, zbrani od 24. septembra do 2. oktobra na Dunaju, so sestavili o konkordatu posebno pismo cesarju. Povsod so se zbirali podpisi za peticije parlamentu, ene za konkordat, druge proti njemu.

Vse to je spremenilo tudi položaj v slovenskem taboru. Klerikalni del narodnega gibanja, zavedajoč se velike vloge duhovščine v organiziranju slovenske politične stranke, je zahteval od vodstva narodnega gibanja, da podpre tudi boj cerkve za konkordat, da stopi v obrambo vere. In res — v proglasu »narodnega volilnega odbora za vojvodstvo kranjsko«, datiranem 4. marca 1867, v proglasu za ponovne, druge volitve v kranjski deželni zbor, že najdemo omenjeno vero, o kateri januarja še ni bilo besede. »Ako bivši vaši poslanci niso izgubili zaupanja vašega, je rečeno v proglasu, boste jih, kadar pridete po gori omenjenem najvišjem pozivu njih veličanstva k novim volitvam, zopet volili kajti geslo njih bilo je in zmiraj bode: vse za vero, cesarja in domovino!«¹⁷ S tem je bil dan uradni slovenski politiki prvič v šestdesetih letih katoliški klerikalni pečat. Tudi druga volilna navodila v Novicah uporabljajo to sicer že staro, a zdaj v uradno narodno politiko sprejeto geslo: »Lahko se zanesemo, da naš narod, zvest svoji veri, svojemu cesarju in svoji domovini, s svojo navadno srčnostjo in stanovitnostjo svojo dolžnost izpolni.«¹⁸ Liberalni Zarnik napiše članek Naša duhovščina in sedanje volitve, ki brani pravico duhovščine do udeležbe v političnem življenju in pravi, da pravi katoliški duhovnik ne sme križem rok držati in nevtravno gledati ob proticerkvenem boju nemških liberalcev. »Tak duhoven, ki bi se v tacih zadevah tako obnašal, ne bi bil niti mlačen, niti mrzel,

¹⁵ Resoconto stenografico della II seduta pubblica del Consiglio della città convocato quale Dieta provinciale il dì 26 Febbrajo 1867.

¹⁶ Novice str. 363 (30. oktobra 1867).

¹⁷ Novice str. 82 (6. marca 1867).

¹⁸ Str. 91 (13 marca).

temveč že popolnoma zmrznjena.¹⁹ V Einspielerjevem Slovencu pa je objavljen dolg članek Vse za vero, cesarja in domovino, ki utemeljuje to geslo.²⁰

V državnem zboru se je od slovenskih poslancev prvi dotaknil polemike okrog konkordata Svetec 20. julija.²¹ Zagovarjal je predlog tirolskega klerikalca Jägra, naj se avstrijska vlada in papeška kurija izjavita o tem, ali je konkordat pogodba ali zakon. Govoril je torej v prilog katoliškemu stališču, vendar pa je skušal, kakor se nam zdi, vzbuditi vtis, da govori z nevtralnega stališča, ne kot prizadet katolik ampak kot miroljuben politik, ki se boji verskih bojov in svari pred njimi. Drugi je govoril o verski problematiki 21. oktobra župnik Pintar.²² 25. oktobra se je oglasil dr. Vinko Klun za predlog zakona o razmerju šole do cerkve,²³ istočasno pa zapustil slovenski tabor in se preselil v klopi levega centra.²⁴ 26. oktobra se je oglasil Toman proti Klunu.²⁵ Vsi slovenski poslanci (razen Kluna) so glasovali proti šolskemu zakonu.²⁶ 29. oktobra je grof Barbo predložil peticijo 840 dunajskih katolikov za ohranitev konkordata.²⁷ Taka je bila aktivnost slovenskih poslancev v plenumu državnega zbora v letu 1867, kar se tiče vprašanja razmerja do cerkve. Nič več ni tiste nevtralnosti, kakor smo jo videli v Schmerlingovem času; res pa je tudi, da se noben naših poslancev razen župnika Pintarja in grofa Barba — niti Toman niti Svetec, ki sta se največkrat oglašala — ni posebej ostro angažiral v obrambo cerkve in konkordata. Prijateljeva trditev, da je Toman branil konkordat z isto vnemo kot tirolski pater Greuter je gotovo močno pretirana.²⁸

Kljub splošnemu pisanju v korist konkordata in cerkve pa je v glasilu naših prvakov, v Novicah argumentacija v mnogih člankih močno različna od argumentacije klerikalnih krogov. Bleiweisu in njegovemu krogu pri konkordatu ne gre za pravice in interese cerkve, njegovi razlogi v polemiki so veliko bolj praktične in nacionalne narave; nemški liberalci trdijo, da je glavni vzrok nesreč v Avstriji verska nestrpnost katolikov — mi pa vemo, da je Avstriji prva in neobhodna potreba enakopravnost narodov. O konkordatu govorijo zato, da lahko molčijo o drugih, pomembnejših, resničnejših avstrijskih problemih. Šolski zakon pomeni krivico do naše slovenske duhovščine, ki je za šolstvo ogromno napravila, ki je zastoj učila in slovenščino uveljavljala, in tako naprej.²⁹

¹⁹ Str. 87 (13. marca).

²⁰ 6—25. aprila, zaradi prenehanja izhajanja nezaključeno; pisec A. D. Zagorski.

²¹ V op. 4 cit. Sten. Protokolle str. 500—501.

²² Isto str. 1048—1051.

²³ Isto str. 1147—1152, glej tudi 1175—1179.

²⁴ Slovenski gospodar 21. nov. 1867.

²⁵ Isto str. 1179—1180.

²⁶ Novice str. 368 (30. oktobra 1867).

²⁷ V op. 4, cit. Sten. Protokolle str. 1225—1224.

²⁸ Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. Druga knjiga, Ljubljana 1956, str. 129.

²⁹ Prim. Novice 1867, str. 241, 324, 349, 385 in drugje.

Slovenski narodni tabor z liberalci vred se je upiral protikonkordatskim akcijam, tako npr. liberalni Razlag v brežiškem okrajnem zastopstvu.³⁰ Slovenska večina je menda preprečila, da bi se protest proti konkordatu sploh pojavil na seji mestnega sveta ljubljanskega.³¹ Toda prav tako ta slovenski narodni tabor ni kazal vneeme, da bi začenjal kako akcijo za konkordat. Slovenski večini ljubljanskega mestnega sveta ni prišlo na misel, da bi sprejela kako resolucijo v obrambo konkordata. Val peticij z naširoko pobiranimi podpisi z vseh delov slovenskega ozemlja, poslanih nato parlamentu, je, kakor vsaj kaže, izključno delo duhovščine oziroma klerikalnega dela prebivalstva.

Delo in zadržanje slovenskih poslancev na Dunaju je zbudilo veliko protestov na Slovenskem. To nezadovoljstvo pa ni bilo le nezadovoljstvo mladoslovencev s staroslovenci, mlajše generacije s starejšo. Glasovanje za adresu 5. junija, zlasti pa še glasovanje za novo besedilo temeljnega zakona o državnem zastopstvu 17. oktobra je zbuvalo splošno nezadovoljstvo, ki ga vsaj v začetku deli tudi Bleiweisov krog. Odločno liberalnim ljudem ni bilo všeč nastopanje slovenskih poslancev v obrambo konkordata; a prav tako se kaže nezadovoljstvo tudi v vrstah odločnih klerikalcev, ki se jim zdi slovensko nastopanje v obrambo konkordata premedlo in premalo odločno. Tako je npr. pisal Slovenski gospodar: »Ko je v državnem zboru znani Mühlfeld soper konkordat govoril in biškope onih dežel, ki so poslale svoje poročnike v državni zbor, grdo zasramoval, ni zinol besede ne prvosednik, ne eden ministrov, niti ne kdo od poslancev, marveč zahrul je po dokončanem govoru divji krohot, kakor na komediji. — Kako dolgo bodo naši slovenski poslanci še poslušali te burke? Lepo je za ravnilo si vzeti: *vse za Boga, cesarja in domovinol* — pa lepše še in boljše je, *delati* po tem ravnilu. Kar se zdaj v državnem zboru kuje, to in marsikaj drugega, ni Slovincem po volji; zato niso dali zastopnikom poverjenja.«³²

Kakor že leta poprej, stoji Zgodnja Danica tudi zdaj na stališču prvenstva vere pred narodnostjo in s tega stališča presoja vse časopisje in vsa gibanja. »Za vero, cesarja, dom — pri Slovincih gotovo niso le besede, ampak resnica. — prva pa nam je vera; in ako bi kateri koli časnik zakrenil na razpotje zoper uno glasilo, potem bi nas vest vezala, da se mu odpovemo, ako bi tudi v drugih rečeh našemu čutilu stregel.«³³ To je seveda grožnja. Če pa je bilo liberalnim politikom pred letom 1867 še sorazmerno lahko o verskih vprašanjih molčati, je to leta 1867 postalo dokaj težko. Ob silno povečani agitaciji proti konkordatu in za konkordat je bilo dokaj težko ostati nevtralen. Liberalci so torej v marsičem popustili, sprejeli so geslo, ki je postavljalo vero v slovenski politični program, začeli so tudi nastopati v boju za obrambo konkordata, čeprav so to delali kolikor mogoče z neke distance, z nekega navidez bolj objektivnega, višjega stališča, pa tako, da so bolj

³⁰ Novice str. 412 (11. decembra 1867).

³¹ Novice str. 358 (23. oktobra 1867).

³² Slovenski gospodar 17. oktobra 1867.

³³ Zgodnja Danica str. 236 (10. oktobra 1867).

nastopali proti protikonkordatskim stališčem kakor pa naravnost za konkordat. V neprijetnem položaju, v katerem so bili, so bili nezadovoljni in o tem nezadovoljstvu se je dosti, toda ne uradno govorilo. Sem in tja se je liberalno stališče koga izmed njih tudi bolj jasno pokazalo. Vsi javni in odločnejši nastopi v liberalnem smislu pa so leta 1867 propadli iz zelo enostavne logike: sloga mora ostati, z duhovščino zaradi njene vloge v narodnem gibanju ne moremo prelomiti. Zelo lepo nam to kaže sklenjena, a nikdar podpisana in odposlana adresa dunajskih slovenskih študentov slovenskim državnim poslancem in Tomanu še posebej z dne 7. novembra 1867. Adresa pravi med drugim: »Ne moremo in smemo molčati sedaj, ko se je vnel boj za duševno prostost, za luč, za napredek in omiko; boj, kteremu se umikati ne sme nihče, komur so mar nar imenitnejše pravice človeštva, v kterem se mora vsaki očitno vstaviti na to stran, ali pa na ono«. Adresa očita poslancem, da se borijo ali pa vsaj stojijo za stvar, ki jo je že zdavnaj obsodil ves omikani svet, da njihovo ravnanje ni »po duhu vesolnega slovanskega naroda, katerega posamezno vejo imate zastopati Vi«, da so s svojim ravnanjem pritisnili vsemu narodu na čelo sramotni pečat. »Ni nam sicer neznan, pravijo študentje, da niste tako ravnali iz lastnega prepričanja ampak le vsled tiste nesrečne nam vsem znane zveze, ktera pa — in to je naše živo prepričanje — ni nikakor našemu narodu na korist«. ³⁴ Adresa je bila izglasovana, toda malokdo se jo je upal podpisati; menda iz strahu pred klerikalnimi sorodniki. Kakor piše dopis v Slov. gospodarju, je opozicija proti adresi navajala predvsem, da bi ločitev šolstva od cerkve škodovala slovenskemu ljudstvu in podpirala germanizacijo ter da »duhovščina naša večidelj vsa narodna in skrbeča za omiko naroda, gotovo ne zasluži, da ji mi nasprotujemo.« ³⁵

Po svoje sicer, a v celoti prav točno je k vsemu temu zapisala Jeranova Zgodnja Danica: »Sem ter tje se slišijo neki čudni, bolj ali manj očitni glasi, kakor da bi neki 'domorodci' svetnega stanu domače duhovstvo hotli imeti le za nekako podpornjo v domorodnem prizadevanji — dokler je potreba in sila, in ker si sami ne morejo kej; serčno radi pa bi hodili svoje pota, samo ako bi mogli na svojih nogah stati in se nasprotnikom braniti. To se pravi bolj jasno: oni so pripravljene svoji veri in cerkvi herbet obrniti in ves nemški liberalizem sprejeti, vendar pa v slovenskem jeziku; njim je katoliška šola, katoliški zakon, konkordat itd. ravno tako tern v peti, kakor nemškemu 'liberalizmu', samo domorodstvu (i. e. domačem jeziku) v prid se zderžujejo, da kar očitno v unih rog ne trobijo, ne pa zovoljo resnice in iz verskih nagibov.« ³⁶

Na podlagi vsega tega, kar smo tu povedali, se kaže, da je treba v marsičem popraviti oznako slovenskega političnega tabora v šestdesetih letih 19. stoletja, kakor nam jo je bil dal Prijatelj. Prijatelj je izhajal s stališča, da se je Bleiweisov krog, ki je vodil slovensko poli-

³⁴ Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, četrta knjiga, Ljubljana 1961, str. 31.

³⁵ Prav tam str. 32-34.

³⁶ Zgodnja Danica str. 299-300 (20. decembra 1867).

tiko do 1868. leta, že v petdesetih letih vdal klerikalnemu Jeranovemu krogu okrog Zgodnje Danice, in da kažejo Novice v začetku šestdesetih let docela ultramontansko podobo.³⁷ Dobi 1860—1868 je dal torej ime »obdobje okorelega konservatizma«. Ker je videl v vseh šestdesetih letih klerikalno politiko, tudi ni opazil spremembe v letu 1867. Zelo dobro pa jo je zapazil in načelno označil profesor Zwitter v svoji razpravi Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike,³⁸ ne da bi jo sicer skušal opredeliti v podrobnostih.

V resnici pa slovenska uradna politika do leta 1867 ne nosi klerikalnega pečata. Njen največji uspeh, zmaga na volitvah v januarju 1863, se bije pod geslom obrambe narodnosti. Obramba vere ne igra pri tem nobene vloge. Velika bitka proti konkordatu, ki se razbesni v letu 1867, spremeni položaj. Cerkveni krogi se začno organizirati v obrambo konkordata, iskati in zahtevati podporo. Vloga, ki jo igra duhovščina v narodnem gibanju, sili konservativce Bleiweisovega kova in liberalce h koncesijam. Tako se uradno poveže boj za narodnost z bojem za vero. Za marčne volitve leta 1867 na Kranjskem se sprejme geslo »vse za vero, dom, cesarja«. Slovenski politični tabor dobi klerikalni pečat, katoliško zunanjo etiketo.

³⁷ Prijatelj II, str. 80.

³⁸ Zgodovinski časopis 18, 1964, zlasti str. 142, 143.